

В'ячеслав Яремчук

ПРОЦЕСИ ТРАНСФОРМАЦІЇ
ПОЛІТИЧНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ГРОМАДИ
У 90-Х РР. ХХ СТ.

Стаття присвячена аналізу найбільш стійких політичних ідентичностей міської громади міста Чернігова, виявлених під час різноманітних виборчих кампаній, які відбулися у 90-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: політична ідентичність, громада міста Чернігова, виборчий процес.

Vjacheslav Jaremchuk. The transformation of political identities of Chernihiv city community in 1990th. The articles provides an analysis of the most stable political identities of Chernihiv city community that revealed in 1990th during different election campaigns.

Key words: political identity, Chernihiv city community, electoral process

Нинішній стан розвитку громадянського суспільства в Україні створює сприятливі умови для різноманітних суспільних ідентичностей (національно-етнічних, релігійних, культурних, регіональних, політичних тощо), які перебувають у процесі постійного відтворення і реалізації. У період суспільних трансформацій, що притаманно й українському суспільству, великої ваги набуває феномен політичної ідентичності – ототожнення людини у процесі соціалізації з певною політичною позицією, усвідомлення нею власної причетності до певних політичних систем цінностей, визнаних іншими суб'єктами політичних відносин. На новітній процес формування політичних ідентичностей українського суспільства справляють вплив різноманітні фактори, серед них – історико-географічні (що полягає у складному поєднанні вироблених століттями стійких констант масової свідомості, індивідуального і групового досвіду локальної спільноти [1, с.140]), соціально-демографічні, рівень політичної культури суспільства, процеси партогенезу, мобілізаційні та орієнтаційні впливи з боку центральної і місцевої еліти.

Враховуючи виняткову роль політичних ідентичностей як відповідного регулятора свідомості і поведінки особистості, груп, класів і панівних еліт, фактора, що впливає на політичну систему країни загалом, політичним інститутам суспільства, владним чинникам був завжди притаманний активний вплив на формування (конструювання) індивідуальної і колективної ідентичностей. Останнє досягалося як утвердженням домінуван-

ня однієї з них або ж об'єднанням на основі нових консолідуючих цінностей, що дозволяло мати відповідний рівень легітимності існуючої влади. Якщо у радянський час вплив на формування індивідуальної і колективної ідентичностей досягалося за рахунок тиску (нав'язування, обмежень взаємодії між владою і громадянським суспільством), то у нових умовах демократичного розвитку України формування політичних ідентичностей відбувалося (принаймні на теоретичному рівні) шляхом «стратегічної комунікації», коли влада пропонувала (задавала) певний дискурс ідентичності і спрямовувала соціальні взаємодії. Тобто, замість тиску, влада використовувала свої наявні ресурси та можливості впливу (медіа ресурси для дискурсу; взаємодії – шляхом стримування, стимулювання тощо) на індивідів, регіональну громаду, суспільство, переконуючи й пропонуючи певний вектор розвитку.

Політична ідентичність (її складова – політична ідентифікація як процес політичного самовизначення), що базується на «класичних моделях» електоральної поведінки (статусна теорія електоральної поведінки /С. Ліпсет, С. Роккан/, соціально-психологічна теорія партійно-ідеологічної ідентифікації /Д. Кемпбелл/, теорія раціонального вибору /Е. Даунс/, екологічна теорія /Ф. Гогель/), відіграє вирішальну роль у формуванні політичних орієнтацій, включаючи й електоральну поведінку виборців сучасної України, яка на нинішньому етапі має помітне регіональне забарвлення.

Зокрема, проаналізувавши основні електоральні регіональні відмінності, виявлені під час президентських і парламентських виборів, які відбулися в Україні упродовж 1994–2006 рр. (зокрема, у розрізі ставлення виборців до найбільш знакових питань соціально-економічного та соціогуманітарного розвитку країни), доктор соціологічних наук О. Вишняк дійшов висновку, що основою політичної диференціації регіонів (в основному по вісі Схід–Захід) були розбіжності у геополітичних та мовно-культурних орієнтаціях виборців («мовні практики та весь комплекс проблем відносин з Росією»). Водночас,

«економічні преференції громадян», їхнє соціальне становище оцінювалися такими, що не відігравали помітної ролі [2, с.340, 341]. Результати виборчої практики України дали підстави його колезі – доктору соціологічних наук С. Стегнію у розрізі проблеми «політико-культурних відмінностей» регіонів України стверджувати про те, що «регіональні варіативності розвитку політичної культури населення України» не були установлені у часовому континуумі, оскільки відчутно реагували на достатньо потужний вплив ситуативних чинників, залучаючи до них інтереси регіональних еліт, конфігурацію й потужність медійного простору, поточні політичні процеси [3, с.120, 121]. Поряд з цим, він відмітив про процес поступового нівелювання відмінностей національно-політичної самоідентифікації різних регіонів України, зниження «локальної», натомість – зростання рівня «національно-просторової самоідентифікації».

У зв'язку з цим, вивчаючи феномен політичних ідентичностей в Україні, стикаємося з потребою у дослідженні цієї проблеми не лише на загальнонаціональному, але й локальному рівнях. Враховуючи ці обставини, *предметом* нашої розвідки є виявлення стійких політичних ідентичностей міської громади міста Чернігова, зафіксованих у 90-х рр. ХХ ст., що було відповідним відображенням як регіональних, так і загальнонаціональних суспільно-політичних процесів початкового етапу становлення новітньої Української держави.

В етнополітичному і соціокультурному вимірі сучасні науковці відносили Чернігівську область до Центральної України [1, с.213, 214; 4, с.16, 17], основного ареалу розселення українського етносу, найменшою мірою «розбавленого» іноетнічними елементами*. В етнополітич-

---

* Чернігівська область, як і обласний центр, належать до регіонів з найбільш гомогенним за національним складом населенням. Асиміляційні процеси радянської доби незначним чином торкнулися жителів області. За даними перепису населення 2001 р. у Чернігові, жителі якого традиційно формувалися переважно за рахунок місцевого регіону, українці становили

ному відношенні регіон не відрізнявся значною політизацією, фокусуючись переважно на соціально-економічній проблематиці, що робило його своєрідною «сполучною ланкою» між Заходом і Сходом України. У більш вузькому розумінні соціологи відносили область (як «перехідний регіон») до групи областей Північного Сходу країни [2, с.341].

Тривалий час Чернігівська область вважалася належною до «червоного» поясу, що виявилось у потужних впливах серед місцевої громади лівих політичних сил. Натомість політичні партії національно-демократичного спрямування до кінця 90-х рр. ХХ ст. виявилися неспроможними відігравати помітну роль у суспільно-політичних процесах міста і області. Причину цих процесів А. Колодій вбачала у присутності істотного відсотка серед громадян України тих, хто обрав для себе соціально-етнічну самоідентифікацію т. зв. «радянських людей», що дотримувалися політико-ідеологічної ідентичності, активно насаджуваної за часів СРСР. Значним чином посилювало згадану тенденцію нездатність владних структур Української держави забезпечити гідне життя українських громадян, невідповідний рівень легітимності влади тощо. Останнє, окрім наявності відповідних ресурсів для самовідтворення «радянських людей» (згідно із даними Центру соціальних і маркетингових досліджень СОЦІС їх частка у 2000 р. доходила до 12%,), створювали умови й для доволі потужної прихильності громадян України до комуністичного напрямку у політиці (середній показник по

86,25% населення, в усіх інших районах області – понад 90%. Частка російськомовних українців у середньому в області становила 5,62%, у місті Чернігові – 12%. Незважаючи на те, що область межує з Російською Федерацією і Республікою Білорусь, кількість росіян і білорусів є незначною, до того ж вони розселені переважно дисперсно. Так, найбільше росіян мешкало у Чернігові (10,6% населення міста; понад 50% загальної кількості росіян в області). Так само, найбільше білорусів мешкало у Чернігові (1,15% населення міста) (Див.: Скляр В. Етномовні процеси в українському просторі: 1989–2001 рр. / Скляр В. – Харків: ЕКСКЛЮЗИВ, 2009. – С.332–335).

Україні – 16,7%). Для Чернігівської області А. Колодій визначила перший показник у 0,85% населення (один з найнижчих показників в Україні), у той же час як другий (надання переваги комуністичному напрямку) для північного регіону, до якого входила область – 16,8% [5].

Останнє безпосередньо пов'язувалося зі зростанням соціальної напруги серед жителів Чернігова і області у зв'язку із загостренням соціально-економічної кризи, що супроводжувалася такими негативними явищами, як суттєве зниження життєвого рівня громадян, проблема безробіття, поглиблення депопуляційних процесів тощо, так й історичною традицією, яка була потужним чинником у формуванні політичних ідентичностей регіону.

Так, через усю історію Чернігова й області «червоною ниткою», про що наголошувала, у першу чергу, радянська історіографія, проходила тема плідних українсько-російських відносин, яка вступала у гостру суперечність із дією інших зовнішньополітичних факторів – орд Батия, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, які уособлювалися з такими топосами, як захоплення, руйнування, спустошення, експансія, національне і соціальне гноблення, занепад тощо: «Місто було свідком і учасником важливих подій в історії нашої Вітчизни. Ним зроблено вагомий внесок у всебічний розвиток Київської Русі. Майже 300 років Чернігів служив одним з форпостів російської держави на її південно-західних рубежах» [6, с.5]. Таким чином, у смисловому ряді «свій-чужий» край, його жителі ідентифікувалися як невід'ємна складова «нашої Вітчизни», Київської Русі, російської держави, СРСР. Відповідне обґрунтування знаходив й «російський політичний вектор» на кшталт того, що, починаючи з литовської доби, «погляди чернігівців» були «звернені до Москви», а «возз'єднання України з Росією дало значний поштовх економіці краю» тощо. У такому визначальному ключі висвітлювалася й історія краю, «його звершення в соціально-економічній і культурній сферах після Великої Жовтневої соціалістичної революції», зводячи етапи цивілізаційного поступу до участі регіону у бо-

ротьбі проти контрреволюційної «буржуазно-націоналістичної» Центральної Ради, в утвердженні радянської влади, боротьби проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, участі у будівництві комуністичного суспільства.

У той же час, діаспорні автори, думки яких тривалий час були невідомі на теренах Великої України, привносили до проблеми істотно інші акценти. Так, надаючи належне тому, що порубіжне розташування Чернігівщини між Литовсько-Польською державою і Московським царством в умовах їх боротьби за домінування у Східній Європі не сприяло розвитку цих земель, остання держава розглядалася як черговий завойовник чернігово-сіверських земель («зверхність Москви»). Зазначаючи, що «справжнє піднесення» Чернігова почалося лише тоді, коли він увійшов до складу Козацько-Гетьманської Держави у XVII ст. [7], західні автори особливий наголос робили на важливій ролі Чернігівщини «на культурному відтинку» українського етносу, у розгортанні національно-визвольної боротьби. Увага приділялася й участі регіону в Українській революції 1917–1920 рр. Наступний же період розцінювався у розрізі «більшовицького захоплення», «советської окупації», процесом «зрівнялівки» й уніфікації регіону, що відбувалося за єдиним стандартом [8].

Лише після 1991 р. з'явилася низка академічних та науково-популярних видань, у яких нове прочитання знайшла понад тисячолітня історія краю: боротьба за національну державу, проблема складних взаємовідносин місцевого населення і радянської дійсності, включаючи теми Голодомору 1932–1933 рр., опору сталінському режиму, дисидентського руху тощо.

Як відзначав доктор історичних наук, директор громадської організації Сіверський інститут регіональних досліджень С. Леп'явко у своїй книзі, присвяченій історії Чернігова («Чернігів – європейське місто», 2010 р.), починаючи з 1991 р. місто та його мешканці увійшли у якісно нову епоху – «розпочинається сучасна історія». Однак автор подавав це у такому рефрені – «але час пи-

сати її ще не настав» [9, с.53]. Насправді ж у середовищі міської громади міст Чернігова, як і українського суспільства України загалом, у наступні 20 років незалежності відбулися суттєві зміни, що стосувалися й світоглядного поля, зокрема у формуванні нових політичних уподобань, політичних ідентичностей. Значну роль у цьому відіграло формування нового балансу політичних сил у країні (починаючи з 1990–1991 рр.), що характеризувався протистоянням національно-радикальної опозиції, з одного боку, та комуністів-ортодоксів, з іншого [10, с.481], які тривалий час усе ще мали на Чернігівщині досить сильні позиції.

Першим, найбільш яскравим виявом участі міської громади Чернігова у суспільно-політичному житті «пізньоперебудовчого» періоду став протестний «прорив» у 1990 р., який, розпочавшись з дріб'язкової аварії у центрі міста за участі «облвиконкомівського» автомобіля, увійшов в історію за назвою «ковбасна революція» (січень 1990 р.). Конфлікт швидко переріс на масовий несанкціонований мітинг невдоволених жителів, стихійний марш протесту з вимогами негайної відставки обласного керівництва КПУ, відміни Статті 6 Конституції СРСР, закликами створення страйкових комітетів на підприємствах, які набули резонансу у всьому СРСР. Наслідком цих подій стала не лише заміна партійної номенклатури міста і області, але й формалізація обласної організації Народного Руху України (лютий 1990 р.), створення у Чернігівській міськраді демократичної депутатської групи «Чернігів» (березень 1990 р.), поширення національно-демократичними силами у суспільному дискурсі Чернігова теми економічної і політичної суверенності України [11, с.45–49, 402–404].

У цей час, окрім розгортання діяльності активістів НРУ, на Чернігівщині завдяки громадським структурам, зокрема обласній організації Спілки журналістів України, значно розширилися «медіа-горизонти», коли до суспільного дискурсу, крім звичної тематики перебудови, дедалі активніше залучалися як історико-краєзнавчі теми (зок-

рема, про визвольну війну українського народу під проводом Б. Хмельницького у 1648–1654 рр.), так і критичні матеріали щодо місцевого партійно-державного апарату, виявів його бюрократизму та «відірваності» від потреб простої людини [12]. Черговим сплеском громадсько-політичного життя краю стала участь жителів міста у «Живому ланцюгу» єднання Київ–Львів на честь 71-ї річниці Злуки УНР і ЗУНР (січень 1990 р.), їх активна реакції на спробу антидержавного перевороту у Москві у серпні 1991 р., пов'язаного з діями ДКНС, що активізувало місцеві демократичні сили у процесі департизації Чернігова й області, проголошення незалежної держави Україна 24 серпня 1991 р.

На початку 90-х рр. ХХ ст. у Чернігові розпочався процес легалізації місцевих партійних структур. Серед перших обласних організацій політичних партій отримали реєстрацію НРУ (жовтень 1993 р.), КПУ (листопад 1993 р.), УРП «Собор» (листопад 1993 р.), СПУ (січень 1994 р.), КУН (травень 1996 р.), НДП (жовтень 1996 р.), СДПУ(о) (січень 1998 р.) та ін. Загалом до кінця останнього десятиріччя ХХ ст. у Чернігові було зареєстровано 21 обласну організацію політичних партій, найбільш потужних у той час в Україні.

У 90-х рр. ХХ ст. жителі Чернігова «пройшли» через низку референдумів, виборів (президентських, до Верховної Ради України, місцевих), результати яких давали можливість виявити основні політичні уподобання населення міста, області, їх пріоритети у суспільно-політичній галузі. Передусім, це результати проведеного 17 березня 1991 р. Всесоюзного референдуму щодо підтвердження перебування України у складі СРСР, які засвідчили про те, що, незважаючи на зростання антикомуністичних настроїв, Чернігівщина залишалася далекою від радикальних настроїв, зафіксованих в інших регіонах України. Більшість жителів області, які взяли участь у голосуванні – 83,3% (результат набагато вищий за середній в Україні) [13, с.116], висловили підтримку як збереженню оновленого СРСР, так і входження до нього республіки (90,3%) «на засадах Декларації про дер-

жавний суверенітет України» [14]. Чернігівчани взяли активну участь (явка 90,8%; середній показник в Україні – 84,2%) й у проведенні Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. на підтвердження Акту проголошення незалежності України, ухваленого парламентом 24 серпня 1991 р. На підтримку Акту проголошення незалежності України висловилося 93,7% жителів Чернігівщини (середня в Україні 90,3%), проти – 4,1% [15]. Тобто за згаданими показниками Чернігівська область практично опинилася на лінії вододілу: вона практично «замикала» групу Центрально-Західних регіонів України (рівень підтримки 98–92% голосів), натомість, «розпочинала» відлік Центрально-Східно-Південній групі регіонів країни, у яких показник «не підтримую» складав від 7 до 42%.

Не стало несподіванкою, що Чернігівщина, яка традиційно підтримувала курс на оновлення СРСР, підтримала у 1991 р. (під час вищезгаданого республіканського референдуму 1 грудня 1991 р.) на виборах Президента України Л. Кравчука, у недавньому минулому одного з провідних діячів ЦК КПУ. Жителі Чернігівської обл. надали Л. Кравчуку (його передвиборчій програмі, основу якої складала 5 «Д» – Державність, Демократія, Достаток, Духовність, Довіра) підтримку у 74,1% голосів, що стало 6-м результатом по Україні. Однак, враховуючи належність області до «червоного регіону» у поєднанні із помітним падінням електоральної підтримки Л. Кравчука, що відбулося, не в останню чергу, за рахунок стрімкого перетворення колишнього комуніста-функціонера у «націонал-демократа», робили вельми прогнозованою перемогу на позачергових президентських виборах 1994 р. претендента від «червоного директорату» Л. Кучми. У I–II турах голосування (червень–липень 1994 р.) Чернігівщина упевнено надала перевагу останньому, який здобув підтримку у 45,2–72,3% проти 22,5–22,1% Л. Кравчука [16, с.176, 180]. Не останню роль у цьому відіграла не лише передвиборча риторика Л. Кучми щодо стабілізації економічної ситуації, негайного відновлення господарських зв'язків з Росією й іншими країнами СНД,

початку соціально-орієнтованих реформ, але й позиція місцевої політичної еліти Чернігівщини, яка надавала перевагу своєму землякові, висловлюючи підтримку його позиції, спрямовану на відсторонення від державного керма «збанкрутілого режиму» Л. Кравчука (з такими негативними сентенціями, як «державотворці», демагогічні прибічники «відродження нації») [17], що загалом збігалось з поширеними лівими уподобаннями населення регіону. Загалом, область віддала за Л. Кучму голосів у півтора рази більше, ніж середній показник по Україні.

Наступне ж загострення соціально-економічної і політичної ситуації, наростання опозиційних настроїв призвели до втрати популярності Л. Кучми, а, натомість, залучення під час президентських виборів 1999 р. адмінресурсу, який не спрацював на Чернігівщині. Незважаючи на те, що у I турі голосування (31.X.1999 р.) Л. Кучма спромігся стати лідером перегонів серед учасників президентського марафону, у Чернігівській області для нього виникла відверто загрозлива перспектива. Він здобув підтримку 25,6% виборців області, натомість, його головний опонент – П. Симоненко набрав 22,6% голосів. Загалом, область у I турі «дала» на користь лівих і лівоцентристських кандидатів – 55,9% голосів, за центристських – 26%, правих – 14%. Прямим наслідком цих реалій стало те, що у II турі голосування (14.XI.1999 р.) у Чернігівській області за Л. Кучму (який і став Президентом на 2-гу каденцію) проголосувало лише 37,5% виборців, за П. Симоненка – 56,3%. Президентські вибори засвідчили й суттєву різницю у політичних уподобаннях мешканців м. Чернігова і області, коли перші надавали перевагу чинному Президентові Л. Кучмі, натомість, жителі районних центрів і сіл області – його головному опонентові – П. Симоненку [18; 19, с.354, 255]. Поряд з тим, як зазначали аналітики, згадане протистояння під час президентських виборів у регіоні відбувалося головним чином у системі координат, близьких між собою. Так, показник прихильності місцевого електорату до «національної орієнтації» у I турі голосування становив 13,2% – один

з найменших серед групи регіонів Центрально-Західної України (11,4–49,7%) [13, с.246].

Більш рельєфно виявили політичні ідентичності чернігівчан парламентські та місцеві вибори, які відбулися у 90-х рр. ХХ ст. Передусім, вони зафіксували сталу тенденцію високої підтримки населенням області і її центру лівих партій, головним чином КПУ, яка спромоглася після відновлення у 1993 р. досягти домінуючого становища серед партій на місцевому рівні. Нагадаємо, що станом на 1989 р. обласна організація КПУ нараховувала у своїх лавах (члени партії, кандидати) майже 95,5 тис. осіб. Близька до неї ЛКСМУ – майже 150 тис. осіб [20, с.30]. Частка комуністів – народних депутатів України у 1990 р. становила 92,3% (16-та позиція у загальному рейтингу) парламентського представництва області [13, с.114]. Серед останніх традиційно були колишні і діючі партфункціонери, керівники державних установ. Безпосередньо на двох виборчих дільницях Чернігова народними депутатами України були обрані гендиректор Чернігівського ВО «Хімволокно» (А. Лисенко) та активна діячка демократичних опозиційних сил, депутат Чернігівської міськради, член депутатської групи «Чернігів» (на той час однієї з найвпливовіших гілок національно-демократичного руху Чернігівщини) Т. Яхеева.

Подібні закономірності щодо електоральних уподобань були виявлені і під час перших у незалежній Україні парламентських і місцевих виборів 1994 р., коли упевнену перемогу у мажоритарних виборчих округах здобули як члени КПУ (а також колишні партійні активісти – відтепер «безпартійні»), так і представники «нової» номенклатури з Києва, що мали чернігівське коріння. Так, серед 12 народних депутатів України, обраних у Чернігівській області, сім були «безпартійними» (з них 4 висунуті від «трудових колективів» представники центральних державно-політичних структур Києва), 3 – членами КПУ (голова КСП, заступник голови райради народних депутатів, перший заступник голови ради КСП Чернігівської обл.), 1 – СелПУ (голова КСП), 1 – Партії Праці (викладач). Безпосередньо у Чернігові до парла-

менту були обрані безпартійний і член Партії Праці – представники місцевої науково-викладацької еліти міста [16, с.170–173]. Завдяки підтримці виборців «нового дихання» за рахунок отримання мандатів народних депутатів України набула політична діяльність «чернігівських земляків» – экс-прем'єр-міністра України В. Масола, голови парламенту І. Плюща, экс-прем'єр-міністра України, майбутнього Президента України – Л. Кучми.

Як відзначали аналітики, результати виборів до Верховної Ради України у 1994 р. у Чернігівській області засвідчили, окрім поширення серед електорату ідеї щодо необхідності більш тісної інтеграції з Російською Федерацією, й наступну специфіку, яка, на наше переконання, стала домінуючою у подальшому. Передусім серед населення спостерігалось як більш лояльне ставлення до центральних органів влади, так і менш виражений негатив щодо комуністів. Соціологічні опитування засвідчили, що лише 18% опитаних вважали комуністів відповідальними за скрутне економічне становище країни. Менш упереджене ставлення до представників владних структур, на думку аналітиків, зумовлювалося значною присутністю останніх серед депутатського корпусу регіону, а також відсутністю представників національно-демократичних сил [21, с.32].

Що ж до місцевих виборів, які відбулися 26 червня 1994 р., то вони засвідчили про незначний вплив серед міської громади політичних партій. Так, серед обраних у 1994 р. 46 депутатів Чернігівської міської ради абсолютну більшість становили безпартійні – 40 осіб. До партійного сегмента входили КПУ (3 депутати), СПУ (1 депутат), ПЗУ (1 депутат), ЛПУ (1 депутат) [22]. Незважаючи на те, що на місцевих виборах КПУ мала набагато менші здобутки, ніж на парламентських, комуністи продовжували істотним чином впливати на роботу місцевих представницьких органів, у тому числі через «безпартійних» депутатів, у минулому переважно членів КПУ. Зокрема, це дозволило без помітних труднощів перебороти супротив опозиційної частини депутатів міськради

й стати мером Чернігова (до кінця 2011 р.) В. Косих (у недалекому минулому функціонер КПУ, з 1990 р. – заступник, з 1992 р. – голова міськради).

Згадана ситуація викликала затяжний конфлікт політичних сил, які підкреслювали свою належність до «національно-демократичних» сил, зокрема НРУ, з місцевими виконавчими і представницькими структурами (Чернігівською облдержадміністрацією, облрадою, міськрадою), перебуваючи до них в опозиції не лише у 90-х рр. ХХ ст., але й у другому десятиріччі ХХІ ст. Останні ж відповідали «подібною монетою». Наприклад, за місяць перед днем виборів до Чернігівської міської ради (травень 1994 р.) друкований орган міськради в одній зі статей, розміщених на першій сторінці газети, свою критику з усіх існуючих у місті партій звернув саме проти УНР – «рухівців», звинувачуючи їх у маскуванні своєї «націонал-демократичної» суті. Поряд з цим, автор статті, яка межувала з відвертою політичною рекламою, аналізуючи попередні списки претендентів до міської ради, наголошував саме на чисельній перевазі серед них представників лівих партій – КПУ, СПУ, доводячи до читачів, що такий розклад «приблизно збігався» з чисельністю і популярністю партій серед жителів міста [23].

Парламентські і місцеві вибори у Чернігові, які відбулися у 1998 р., згідно з аналізом аналітиків, відбувалися в умовах, коли в Україні загалом завершився процес формування нових адміністративних, фінансових і господарських систем [24, с.82]. Парламентські вибори-98 (29.03.1998 р.) підтвердили гомогенність електорату Чернігівської обл., який визначався як найбільш потужними позиціями у регіоні партій соціалістичної орієнтації, їхнього основного опонента – НРУ, так і їхніх чітко визначених орієнтацій, зокрема, у політичній, соціально-економічній і зовнішньополітичній сферах [25, с.25]. Чернігівщина надала істотну підтримку політичним силам, які перетнули 4-відсотковий виборчий бар'єр і стали парламентськими. Серед них (подаємо у переліку згідно із їх всеукраїнським виборчим рейтингом, а також різницею

відсотка голосів): КПУ (30,29%; 1-й результат в області /«+»5,6% /), НРУ (6%; 4-й результат /«-»3,4% /), Виборчий блок СПУ–СелПУ (18,93%; 2-й результат / «+»10,4% /), ПЗУ (5,26%; 5-й результат /«-»0,2% /), НДП (4,8%; 6-й результат /«-»0,2% /), ВО «Громада» (1,95%; 9-й результат /«-»2,7% /), ПСПУ (6,85%; 3-й результат /«+»2,8% /), СДПУ(о) (2,1%; 8-й результат /«-»1,9% /). Останні дані свідчили як про певну партійну ідентифікацію жителів регіону, так і впливи серед них відповідних політичних партій України. Сумарно на виборах 1998 р. ліві здобули у Чернігівській області майже 60% голосів (третя позиція після Сумської і Луганської областей), у той час як центристські партії – 14,8%, праві партії – 18,3% [13, с.183–185]. Дещо іншу картину давали результати виборів жителів Чернігова, зокрема виборчого округу №206, у якому КПУ мала підтримку істотно меншу – 24,6% (1-ша позиція), НРУ – 7,7% (3-тя позиція) [26, с.551].

Поряд з цим, варто відзначити, що у партійних списках провідних політичних партій рівень представництва Чернігівщини, що вказувало на відповідну вагу обласних партійних організацій та їх лідерів, виявився вкрай незначним й практично за «прохідною» межею. Так, до списку КПУ потрапило лише п'ять представників регіону, починаючи з №70, який єдиний і отримав мандат народного депутата України. Далеко за «прохідною» межею опинилися поодинокі партійці з Чернігівщини й у списках НРУ (8 кандидатів), Виборчого блоку СПУ–СелПУ (3), ПЗУ (2), НДП (1), ВО «Громада» (6), ПСПУ (2), СДПУ(о) (2).

У свою чергу, це призвело до ситуації, не притаманної для регіону, коли серед виборців Чернігова і області доволі значним виявився показник «протестного голосування». Так, в одномандатних виборчих округах (далі – ОВО) міста Чернігова (№№206, 207) «не підтримали виборчого списку жодної політичної партії, виборчого блоку партій», відповідно, 8,49% і 8,08% виборців, що стало одним з найвищих показників, зафіксованих лише

в поодиноких виборчих округах України (зокрема, АР Крим, м. Севастополі, Рівненській, Львівській обл. та ін.). В області (ОВО №№ 208–211) ці показники виявилися дещо меншими – від 4,43% до 5,57%. Середній же показник у Чернігівській області (6,14%) виявився вище середнього в Україні (5,7%) [26, с.142–147].

Аналітики з усіх регіонів України виокремили Чернігівську область як один з найяскравіших прикладів, що виявили парадокси виборів–98, зокрема щодо співвідношення результатів виборів за партійною і мажоритарною частинами, повною відсутністю закономірного зв'язку між рейтингами партій і політичною орієнтацією кандидатів-мажоритарників. Так, незважаючи на повну домінацію на виборах партій лівого спрямування, із шести депутатів, обраних у мажоритарних округах області, четверо були представниками банківсько-підприємницької діяльності, двоє – представниками центральної влади (із шести переможців виборів п'ятеро були безпартійними, один – член НДП). Таке роздвоєння електоральних настроїв М. Томенко обумовлював низкою причин, серед них як усвідомленням виборцями різної ролі у парламенті партійних фракцій і конкретних депутатів від регіону, так і впливом ірраціонального та прагматичних підходів під час голосування. Не останню роль на рішення виборців відігравав й суб'єктивний фактор, пов'язаний з позицією місцевої влади (впливом адмінресурсу), доступом кандидатів до ЗМІ тощо [27, с.13, 14].

Повною мірою це стосувалося й Чернігова на двох ОВО, де перемогу здобули безпартійні – голова правління АБ «Зевс» (м. Київ) та голова спостережної ради ВАТ «Чернігівський міськмолокозавод» (м. Київ). Загалом, у місті Чернігові в ОВО №206 був зареєстрований 21 кандидат у народні депутати України (10 безпартійних, 11 членів партій /з них 9 – представники місцевих парторганізацій/), в ОВО №207 – із зареєстрованих 21 кандидата взяли участь у балотуванні 16 (9 безпартійних, 7 членів партій /з них – 5 представників місцевих парторганізацій/). Серед кандидатів-мажоритарників як самовисува-

нець був присутній один представник від громадських структур – голова міської організації «Об'єднаний комітет захисту прав вкладників міста Чернігова». Достойну конкуренцію переможцям склали лише комуністи, висуванці яких зайняли у зазначених мажоритарних виборчих округах другу позицію. Серед інших партій, які за результатами виборів посіли маргінальні позиції, найбільш помітним виявилися представники від НРУ – 4–5 місця [28; 29].

Поряд з тим, протистояння у середовищі електорату Чернігова між провідними політичними силами лівого і правого спектра, а також відповідна «пропозиція» щодо кола претендентів, серед яких потужні позиції (а натомість і підтримку з боку місцевої адміністрації, ЗМІ) мали представники господарсько-комерційних структур, викликало сплеск не типових для Чернігова протестних настроїв. Так, за результатами виборів–98 у двох згаданих міських ОВО жодного з переможців-мажоритарників не підтримали 12,4% і 11,5% виборців, відповідно, (середній показник «протестного» голосування в області – 8,3%, в Україні – 7,16%) [30, с.348–358], що межувало з піком виявлених протестних настроїв, зареєстрованих у деяких регіонах України [26, с.590–596].

Подібну розстановку політичних сил виявили й вибори до міської ради Чернігова (29 березня 1998 р.), яка у черговий раз засвідчила низький рівень довіри громадян як до політичних партій, так і їх представників на місцевому рівні. Поряд з цим високий «рівень технологічності» був зафіксований під час виборів мера Чернігова, що вказувало про використання адміністративного ресурсу на користь чинного мера В. Косих. Саме з ним пов'язувалося повернення Чернігову у 1992 р. історичного герба, певна стабілізація соціально-економічної та політичної ситуації («на відміну від інших регіонів держави, Чернігову вдалося прожити останні п'ять років без серйозних політичних і соціальних потрясінь») тощо. Сам же В. Косих згадані здобутки міста та його керівництва відносив до «тісної співпраці» міськвиконкому з усіма

партіями, рухами і громадськими організаціями на засадах толерантності, спільної діяльності «в ім'я розв'язання проблем жителів нашого міста» [31].

У той же час, своєрідним чином ознайомлювала громаду міста з претендентами на посаду мера газета міської ради «Чернігівські відомості». Так, якщо для В. Косих був присвячений цілий розворот газети, то іншим шести претендентам – лише по третині розвороту. Напередодні виборів перші сторінки газети були неодмінно присвячені саме чинному меру й закликам голосувати на його користь, які висловлювали відомі особи та організації, серед них – цілителька Антоніна Дубравська («Я підтримую Віталія Косих!»*), Митрополит Чернігівський і Ніжинський Антоній, перший космонавт України Л. Каденюк, пенсіонери, трудові колективи. Свою підтримку претенденту, одночасно висловлюючи й дискредитацію його конкурентів, висловила й президія міської ради ветеранів війни і праці. Остання організація активно виступила й проти спроб перейменування вулиць і площ міста, які мали радянську символіку.

За таких обставин вибори мера Чернігова, які відбулися 29 березня 1998 р., були цілковито передбачувані, а перемога В. Косих – переконаливою. З 151 тис. виборців, які взяли участь у голосуванні (явка 66,7%) на його користь проголосували 29,5% голосів. Того ж дня відбулися й вибори до міської ради Чернігова. За їх результатами 50 мандатів депутатів міської ради отримали 31 безпартійний, 14 – КПУ, 3 – ПЗУ, 2 – СПУ [32]. Аналіз результатів виборів до міськради виявили закономірність,

---

* Окрім упевненості щодо перемоги В. Косих, цілителька, яка стала відомою й за рахунок таких передбачень, як перемоги свого часу на президентських виборах Л. Кучми та Б. Єльцина, висловила упевненість й у тому, що склад Верховної Ради України зразка 1998 р. «майже не відрізнятиметься від попереднього». У той же час, вона прогнозувала, що і відбулося на практиці, що національний парламент зможе якісно змінитися лише у 2001–2002 рр. (Див.: «Я підтримую Віталія Косих!» / розмову записав Л. Смерека // Чернігівські відомості. – 1998. – 20 березня. – С.1.)

коли виборці керувалися головним чином не пріоритетом політичних уподобань, а прагненням обрати саме тих осіб, з якими уособлювалися конкретні кроки щодо соціально-економічного розвитку міста. Найбільш ефективною серед партій у місцевих виборах виявилася КПУ. Депутатами серед її кандидатів стали провідні працівники й керівники державних установ та великих підприємств Чернігова, акціонерних товариств. Натомість, комуністам, які представляли робітничо-інженерне середовище, безробітних, лікарів, викладачів, пенсіонерів, не вдалося здобути перемогу на виборчих дільницях. Загалом, за нашими підрахунками, КПУ виставила своїх представників на 29 з 50 виборчих дільниць [33] (коефіцієнт отримання результату – майже 50%). Не здобули представництва у міськраді представники від інших політичних партій – СДПУ(о), ПСПУ, ВО «Громада», ДемПУ, ПРП, НРУ, КУН.

Певну закономірність, яка підбивала підсумок останнього десятиріччя ХХ ст., після чого розстановка політичних сил у країні різко змінилася, виявили вибори депутатів до Чернігівської обласної ради (29 березня 1998 р.). З 75 мандатів депутатів обласної ради більшість виявилася безпартійною – 54 особи. З 21 ж представника від політичних партій лівову частку – 19 мандатів вибороли представники КПУ, 1 – від АПУ, 1 – ПЗУ [34].

Найбільш активними опозиційно налаштованими учасниками виборів–98 виявилися, гостро опонуючи між собою, КПУ та НРУ. Так, НРУ через свої канали комунікації не лише критикував чинну владу на центральному і місцевому рівні за прорахунки у соціальній сфері, але й виступав проти комуністів (вимоги проведення громадського суду над комуністичним режимом) [35], старих «партійних» кадрів області. Особливою гостротою позначилися публікації НРУ, присвячені викриттю проявів політичної корупції, звинуваченню «партії влади» (натякаючи передусім на НДП та АПУ), яка, начебто, ще задовго до виборів–98 вже «оплатила» у конкретних виборчих округах свої майбутні депутатські мандати. При

цьому робилося посилення на парламентські вибори 1994 р., коли завдяки потужним фінансовим вливанням позапланових коштів у селах Новгород-Сіверського району області перемога у мажоритарному окрузі була забезпечена тодішньому Прем'єр-міністру Л. Кучмі [36].

Досить влучний підсумок парламентських виборів на Чернігівщині (враховуючи й власну поразку) підбила обласна організація НРУ, яка на початку квітня 1998 р. у своїй газеті «Сіверщина» помістила аналітичні оцінки виборів під промовистими гаслами: «Повне фіаско більш як двадцяти штучно створених мікропартій», «По округах на Чернігівщині не обраний жодний житель області» [37]. Обласна організація НРУ констатувала про консервацію існуючої влади у Чернігівській області і самому обласному центрі, назвавши вибори усіх рівнів, що відбулися 29 березня 1998 р., тріумфом «комуністів та їх соратників», чиновників, за яких «дружно» проголосував місцевий електорат («коли люди голосують за лівих, які довели до такого життя, значить – кращого життя вони не тільки не знають, але й не заслуговують», «якщо люди голосують за представників Кабміну та адміністрації, які не платять пенсії і зарплати, таких людей можна тільки пожаліти» [38]). Окрім роз'єднання політичних сил «демократичного і національно-демократичного» спрямування, тяжкого економічного становища суспільства, НРУ основною причиною своєї (і союзників) поразки на виборах визначив політичну пасивність населення, порушення виборчого законодавства, фальсифікацію результатів виборів, необізнаність громадян «за кого вони голосували», вплив «дешевого популізму» з боку лівих партій.

Остаточо виборчий цикл для Чернігівщини був завершений наприкінці квітня 1998 р. з новою розстановкою політичної верхівки області, коли замість П. Шоповала (голови держадміністрації, колишнього першого секретаря Чернігівського ОК КПУ) на посаду голови обласної держадміністрації був призначений М. Каскевич – виходець з Чернігівщини, чиновник високого рангу з Києва, член політради НДП, партії, яка на той момент

уособлювалася з «партією влади». Натомість, экс-губернатор П. Шаповал, як і його перший заступник, були успішно обрані при відкритті новообраної облради (23 квітня 1998 р.), відповідно, головою і заступником голови. М. Каскевича на початку травня 1998 р. особисто представив «активу області» на напівзакритій нараді Президент Л. Кучма.

Таким чином, під дією різноманітних факторів (загострення соціально-економічної ситуації, соціокультурних традицій регіону, процесів регіонального партогенезу, впливів «центру» тощо) серед жителів міста Чернігова у 90-х рр. ХХ ст. найбільш зримо формувалися (або ж проявлялися) саме ті політичні ідентичності, які продовжували традиції пізно-радянського часу – з одного боку, спостерігався процес відновлення (після призупинення діяльності 1991 р.) впливів КПУ, інших лівих партій країни, а з іншого, під впливом «центру» відбувався процес зміцнення позицій новітньої господарсько-політичної номенклатури, її зв'язків з київським істеблішментом, до сфери тяжіння якої увійшов й Чернігів як один з найближчих до столиці обласних центрів, що, у свою чергу, не давало змоги активно втрутитися у суспільно-політичні події національно-демократичним силам різного спрямування.

---

1. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. П. Нагорна – К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.

2. Вишняк О. І. Соціокультурна динаміка політичних регіонів України. Соціологічний моніторинг (1996–2006) / О. І. Вишняк / Інститут соціології НАН України. – К., 2006. – 226 с.

3. Стегній О. Регіональний чинник розвитку політичної культури населення України / О. Стегній // Соціологія: теорія, методи, маркетинг: науково-теоретичний часопис / Інститут соціології НАН України. – К., 2005. – №3. – С. 94–122.

4. Тищенко Ю. А. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності» / Ю. Тищенко, С. Горобчишина; Укр. незалежн. Цент. політ. досліджень – К.: [Агентство «Україна»], 2010. – 76 с.

5. Колодій А. Радянська ідентичність та її носії в незалежній Україні / А. Колодій // Україна в сучасному світі. Соціальні, етнічні і культурні аспекти глобалізації і Україна. Конференція для українських випускників програм наукового стажування у США. Доповіді учасників. – К.: Стилос, 2002. – С. 36–55 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: political-studies.com/?p=490, 492.

6. Чернігів: Що? Де? Як? Фото путівник / Авт. тексту М. Т.Романіка; фото С. С. Крячка. – К.: Мистецтво, 1987. – 192 с.

7. Кубійович В., Оглоблин О., Р. М. Чернігів / В. Кубійович, О. Оглоблин, М. Р. // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, Фонд духовного відродження ім. Митрополита Андрея Шептицького. Перевидання в Україні. – Т.10. – С.3718–3721.

8. Жуковський А. Чернігівщина / А. Жуковський, В. Кубійович // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, Фонд духовного відродження ім. Митрополита Андрея Шептицького. Перевидання в Україні. – Т.10. – С.3724–3733.

9. Леп'явко С. А. Чернігів – європейське місто / С.А Леп'явко / Сіверський інститут регіональних досліджень; Ред. кол.: В. М. Бойко (голова ред.) [та ін.]. – Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2010. – 56 с.

10. Політична історія України. ХХ століття. У 6 т.: Від тоталітаризму до демократії (1945–2002) / О. М. Майборода, Ю. І. Шаповал, О. В. Гарань та ін. – К.: Генеза, 2003. – 696 с.

11. Боротьба за незалежність України у 1989–1992 р.: Чернігівська крайова організація Народного Руху України за перебудову. До 20-річчя створення Народного Руху України за перебудову: Зб. документів і матеріалів / Український інститут національної пам'яті, Черніг. обл. держ. адм.; Черніг. громадськ. орг. ком. з підготовки та проведення заходів щодо відзначення 20-ї річниці утворення громадсько-політ. орг. Народного Руху України за перебудову; Упоряд.: С. В. Бутко, С. В. Соломаха. – Чернігів: КП Видавництво «Чернігівські обереги», 2009. – 432 с.

12. Час творити добро // Чернігівський вісник. – 1990. – 1 лютого. – С.1.

13. Вибір України–99. Що далі: Збірник статей і довідкових матеріалів / Упоряд. Я. Хобта, Ю. Тимчук, І. Берез, І. Філенко, М. Оліярник, А. Яковлева, П. Жук, Б. Вінницька, Н. Мазур, Р. Соломончук, О. Жук, Г. Шпачук / Фонд «Центр «Суспільство». – К., 1999. – 261 с.

14. Що показав референдум? // Чернігівський вісник. – 1991. – 21 березня. – С.1.
15. Про результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.archives.gov.ua/sections/15r-V_Ref/index.php?11
16. Вибори в Україні 1994 року (друге доповнене видання) / підготовлене за допомогою Агентства Сполучених Штатів з Міжнародного Розвитку (USAID) та Центральної виборчої комісії України. – К., 1995. – 231 с.
17. Леонид Кучма: Секретные счета и роскошные виллы оказались под угрозой // Чернігівські відомості. – 1994. – 8 липня. А. О., – С.3.
18. Вибори Президента – 99 / Результати голосування 31.10.1999 року; Результати голосування 14.11.1999 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cvk.gov.ua/pls/vp1999/WEBPROCO
19. Вибори Президента України – 1999. Інформаційно-аналітичне видання / Центральна виборча комісія; Редкол.: М. М. Рябець (голова) та ін. – К., 2000. – 400 с.
20. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. – К.: «УРЕ» ім. М. П. Бажана, 1990. – 1005 с.
21. Кремень В. Г. Вибори до Верховної Ради України: досвід та уроки / В. Г. Кремень, Є. Г. Базовкін, А. О., Білоус, М. Д. Міщенко та ін. / Національний інститут стратегічних досліджень. – Випуск 25. – К., 1994. – 63 с.
22. Список депутатів, обраних в Чернігівську міську Раду // Чернігівські відомості. – 1994. – 8 липня. – С.2.
23. Биков К. Перші сенсації майбутньої міськради / К. Биков // Чернігівські відомості. – 1994. – 20 травня. – С.1.
24. Политическое влияние России в Украине (1991–2011 гг.) / В. И. Мироненко [Доклады Института Европы / Учреждение Российской акад. наук, Институт Европы РАН; №273]. – М.: Институт Европы РАН: Рус. сувенир, 2011. – 194 с.
25. Бекешкіна І. Вибори-98 як процес політичного самовизначення населення / І. Бекешкіна // Політичний портрет України / Бюлетень Фонду «Демократичні ініціативи». – 1998. – №21. – С.18–28.
26. Вибори'98: документи, статистичні дані, аналіз / керівн. проекту, загальна редакція: Ю. Шайгородський / Центр соціально-психологічних досліджень та політичного менеджменту. – К.: Форт, 1998. – 636 с.
27. Томенко М. Особливості національної виборчої кампанії / М. Томенко // Політичний портрет України / Бюлетень Фонду «Демократичні ініціативи». – 1998. – №21. – С.6–17.

28. Повідомлення про результати виборів народного депутата України по одномандатному виборчому округу №206 // Деснянська правда. – 1998. – 2 квітня. – С.1.

29. Повідомлення про результати виборів народного депутата України по одномандатному виборчому округу №207 // Деснянська правда. – 1998. – 2 квітня. – С.1.

30. Парламент України: вибори – 98: Інформаційно-аналітичне видання / Центральна виборча комісія; редкол.: М. М. Рябець (голова) та ін. – К.: 1998. – Ч.П. – 728 с.

31. Віталій Косих: «Хочу, щоб чернігівці пишалися своїм містом» / Розмову вів С. Задеснянський // Чернігівські відомості. – 1998. – 10 лютого. – С.2.

32. Повідомлення міської виборчої комісії // Чернігівські відомості. – 1998. – 3 квітня. – С.1.

33. Повідомлення Чернігівської міської виборчої комісії // Чернігівські відомості. – 1998. – 10 березня. – С.1–3.

34. Депутати обласної ради. Повідомлення обласної виборчої комісії про підсумки виборів депутатів Чернігівської обласної ради 29 березня 1998 року // Деснянська правда. – 1998. – 7 квітня. – С.4.

35. «Громадський суд над комуністичним режимом» // Сіверщина. – 1998. – 28 лютого. – С.5.

36. Сайчук В. Для чого активно підгодовують малу батьківщину президента / В. Сайчук [«Правда України» за 22 січня 1998 р.] // Сіверщина. – 1998. – 31 січня. – С.3.

37. Сіверщина. – 1998. – 4 квітня. – С.1.

38. В природі – потепління, в політиці – полівіння: Чернігівщина дружно проголосувала за комуністів та їх соратників // Сіверщина. – 1998. – 4 квітня. – С.1.